

**КНИГОЗБІРНЯ КИЇВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО
ІНСТИТУТУ (1906–1920): ОРГАНІЗАЦІЯ БІБЛІОТЕКИ ТА ЇЇ
МІСЦЕ У ФОНДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Висвітлено історію створення фундаментальної книгозбірні Київського комерційного інституту (1906–1920) та його спеціалізованих бібліотек, шляхи організації та формування книжкового фонду. Підкреслюється роль професора Київського університету св. Володимира М.В. Довнар-Запольського в організації цього приватного вищого спеціалізованого навчального закладу та його бібліотеки.

Ключові слова: бібліотекознавство, бібліотека Київського комерційного інституту, бібліотека Київського інституту народного господарства, книжкові фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, М.В. Довнар-Запольський.

Історія бібліотек вищих навчальних закладів тісно пов'язана з розвитком освіти, віддзеркалює рівень підготовки фахових спеціалістів, розвиток бібліотечної справи, участь професорсько-викладацького складу установ в діяльності бібліотек. Історія бібліотеки як структурної частини вищого навчального закладу невід'ємна від його власної історії.

Тривалий час процеси формування та розвитку книжкових історико-культурних фондів сучасних бібліотек залишалися поза увагою дослідників та широкого громадського загалу. Нині частина цих фондів вже досліджена та залучена до наукового обігу, частина – ще є об'єктом вивчення фахівців. Це стосується, зокрема, й історії бібліотеки Київського комерційного інституту (далі – ККІ), що досі не репрезентована у вітчизняному бібліотекознавстві в спеціальних публікацій, що були б присвячені, наприклад, книгознавчому аналізу її фондів, висвітленню її ролі як структурної частини ККІ в підготовці фахівців в галузі торгівлі, економіки, управління тощо.

У процесі роботи з упорядкування книжкових колекційних фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВБЗІК) бібліотеку ККІ на основі провенієнцій було виділено в окрему колекцію. На сьогодні обсяг колекції становить 15 тис. од. зб. Формування колекції та створення науково-довідкового апарату на її фонд у вигляді електронного каталогу, топографічного службового каталогу в традиційній картковій формі дасть можливість вести до наукового обігу значну кількість книжок, що сприятиме розкриттю сучасних фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – НБУВ).

Мета даної публікації – на основі архівних документів показати започаткування та розвиток бібліотеки ККІ (1906–1920), історію її фондів у контексті реорганізації київських вищих навчальних закладів економічного спрямування та її місце у фонді НБУВ.

Інтенсивний розвиток промисловості, внутрішньої та зовнішньої торгівлі середини ХІХ – початку ХХ ст. викликав у Російській імперії нагальну потребу у висококваліфікованих фахівцях у галузях торгівлі, банківської і кооперативної справ, комунально-муніципальних служб і, відповідно, спричинив бурхливий розвиток економічної освіти. Почали відкриватися комерційні курси та інститути. Досить згадати численні вищі жіночі курси, зокрема: бухгалтерські курси Є.А. Сулімерського в Любліні (1903), Петербурзькі комерційні курси М.В. Побединського (1904), курси комерційних знань Є.А. Ронталера у Варшаві (1904), Київські приватні загальноосвітні вечірні жіночі курси А.В. Жекуліної (1905), курси при біологічній лабораторії проф. П.Ф. Лесгафта в Петербурзі (1905), Московські вищі жіночі історико-філологічні та юридичні курси В.А. Полторацької (1906), Московський народний університет імені А.Л. Шанявського (1908), Одеські вищі жіночі курси (1909) тощо [1].

Чимало комерційних закладів відзначилися серйозним ставленням до викладання спеціальних дисциплін – запрошувалися відомі вчені, які забезпечували фундаментальну фахову підготовку слухачів. Професорсько-викладацький склад державних університетів та інших вищих навчальних закладів був зацікавлений брати участь в розробці проектів навчальних програм, організаційної структури і діяльності нових комерційних інститутів. Професори охоче відгукувалися на запрошення викладати в них.

Ідея заснування вищого навчального закладу з вивчення комерційних та економічних дисциплін у Києві виникла ще в 1903 р.

Професор Університету св. Володимира Митрофан Вікторович Довнар-Запольський звернувся до Попечительської Ради Київського Першого Комерційного училища з пропозицією про заснування при училищі вечірніх Вищих комерційних курсів (далі – ВКК), підкреслюючи велике значення розповсюдження торговельних та економічних знань для міста та загалом для Південно-Західного краю. На його думку, приміщенням Комерційного училища після закінчення основних занять могли б користуватися слухачі ВКК. У 1905 р., за сприяння Міністерства народної освіти, професор М.В. Довнар-Запольський отримав дозвіл на відкриття в Києві приватних жіночих курсів, програма яких включала також комерційне відділення. Від 1906 р. – початку свого існування – курси були підпорядковані Міністерству торгівлі та промисловості, а вже в 1908 р. Вищі комерційні курси отримали статус інституту [2].

В Інституті було два відділення (з 1917 р. – факультети): економічне та комерційне. Крім того, для більш детального вивчення фахових галузей знань були започатковані спеціальні навчальні підрозділи – підвідділи: банківської справи; залізничний; оцінювально-податковий (з 1913 р. – земсько-міський); педагогічний; страхової справи, з бібліотеками та кабінетами. Відповідно до навчальних програм і предметів викладання формувалась Фундаментальна бібліотека ККІ та бібліотеки спеціалізованих підвідділів.

Бібліотека ККІ комплектувалася шляхом дарів, придбання, передплати та через книгообмін. У 1906 р. основний фонд бібліотеки налічував лише 2460 томів, а в 1920 р. – 59302 томи літератури [3].

Показово, що всі, хто вступав до навчального закладу, мали внести одноразово 2 руб. на користь бібліотеки Інституту [4 с. 56]. Значні пожертвування бібліотека отримала від професорів О.М. Гуляєва, М.В. Довнар-Запольського, О.О. Ейхельмана. При Фундаментальній бібліотеці існував читальний зал для користування фаховими виданнями, довідковою літературою, періодикою.

У 1909 р. було відкрито бібліотеку підручників, яка мала на меті забезпечувати студентів посібниками, підручниками, методичною навчальною літературою. У 1910 р. Фундаментальна бібліотека разом з бібліотекою підручників налічувала 11000 томів, також мала у своїх фондах періодичні видання російською, французькою, німецькою та англійською мовами в кількості 140 назв, винятково за спеціальністю [4].

Окрім основної бібліотеки, для практичних занять з окремих

дисциплін були організовані ще й допоміжні бібліотеки та читальні. Так, при Статистичному кабінеті, де проводилися практичні заняття зі статистики, було відкрито бібліотеку та читальню із спеціальним статистичним матеріалом стосовно земств, міст, залізниці тощо. В основу цієї бібліотеки лягла досить багата і цінна література, пожертвована викладачем статистики О.О. Русовим. Загалом у бібліотеці налічувалось 1500 томів літератури [4, с. 51]. При Кабінеті торгівлезнавства спочатку була відкрита читальня для студентів, а пізніше – бібліотека із спеціальними журналами та літературою з питань торгівлі і промисловості, комерційної та банківської справи. У 1915–16 навчальному році в ній налічувалося 793 назви видань, з них – 148 іноземні [5]. Також були відкриті читальня та бібліотека при Семінарі (кабінеті) фінансових та економічних наук. На 13 січня 1915 р. систематичний каталог бібліотеки Семінару налічував 3000 бібліографічних карток [6].

Не залишалось без уваги комплектування бібліотек спеціалізованих підвідділів Інституту, таких як залізничного, страхового, педагогічного.

Аналізуючи звіт про діяльність Страхового кабінету за 1914–15 навчальні роки, можна відзначити, що на 1 серпня 1915 р. книжок налічувалося 1097 назв у 2203 томах, серед них надійшло 90 назв у 165 томах, у тому числі іноземних 12 назв, пожертв від різних осіб та установ – 62 назви. Щоденно користувалися бібліотекою та підручними посібниками 10–30 слухачів [7]. Фахова бібліотека Кабінету земських та міських справ на 1 серпня 1914 р. налічувала 2185 назв у 1999 томах, 115 примірників іноземними мовами. Придбано за рахунок кабінету 20 томів, отримано в дар – 1799 томів [8].

Як уже зазначалося, поповнення Фундаментальної бібліотеки ККІ проводилося не тільки шляхом купівлі та пожертви, але й через книгообмін. Після виходу першої книги власного друкованого видання “Известия Киевского Коммерческого Института” (1909) під редакцією О.О. Русова почав здійснюватися обмін дублетними виданнями на основі широкого листування з зацікавленими в цьому установами [9].

Усі організаційні питання щодо роботи Фундаментальної бібліотеки, студентської бібліотеки підручників та бібліотек науково-допоміжних підрозділів Інституту вирішувала спеціально створена Бібліотечна комісія, до складу якої входили представники інститутської професури та завідувачий бібліотекою. Комісія займалася

розробкою нормативно-методичних документів, контролем за комплектуванням та розподілом літератури, яка надходила до Інституту, між Фундаментальною бібліотекою (саме через неї здійснювалося поточне комплектування) та бібліотеками інших допоміжних підрозділів.

Уся література, якою комплектувалась Фундаментальна бібліотека ККІ, в першу чергу, реєструвалася в інвентарній книзі, де в хронологічному порядку записувалися нові надходження, незалежно від галузі знання та мови видання. Потім, відповідно до тематики та наповнення, вона розподілялася між основним фондом та фондами спеціалізованих підрозділів, згідно з систематичним класифікатором, який був розроблений в Інституті [10].

Класифікатор складався з восьми розділів: I. Науки економічні, соціальні та юридичні; II. Місцеве господарство; III. Природничі науки та математика; IV. Історія; V. Публіцистика; VI. Періодичні видання; VII. *Varia* – “Різне” (переклад наш. – А. З.); VIII. Довідкові видання.

Враховуючи новизну такого типу вищого навчального закладу, яким був Комерційний інститут, та відсутність в Києві інших бібліотек, які б мали у своїх фондах літературу з економічних питань, до того ж маючи на увазі специфіку навчального процесу, надаючи викладачам та студентам можливість повно і систематично ознайомитися з матеріалами з дисциплін, що викладалися, Фундаментальна бібліотека Інституту стала першою і єдиною на той час, де найповніше зосереджувалися документи та матеріали, які висвітлювали економічний стан Російської імперії та зарубіжних країн. Завдячуючи цьому, її фондами згодом користувалися майже всі радянські установи [11].

Після багатьох реорганізацій ККІ (влітку 1920 р. Інститут було перейменовано в “Інститут соціально-економічних наук”, а у вересні того ж року він отримав назву “Київський інститут народного господарства” (далі – КІНГ). Президія Укрголопрофосвіти для увіковічення пам’яті Євгенії Богданівни Бош видала наказ від 11 квітня 1925 р. про присвоєння КІНГу імені Євгенії Бош, яке Інститут носив до наступного перейменування у 1930 р. [12]. Потім його було названо “Київський інститут обміну та розподілу” (далі – КІОР), пізніше – “Всеукраїнська академія постачання ім. Й.В. Сталіна” (далі – ВАП) [13], у 1934 р. частину фондів ВАП було передано до Державної наукової бібліотеки Всеукраїнської

академії наук (ДНБ ВУАН), тепер НБУВ [14]. На жаль, документів, які б підтверджували причину надходження книжкового фонду ВАП (колишнього КІНГу) до ДНБ, на сьогодні не виявлено.

Негативні наслідки численних перейменувань Інституту, зміни його науково-навчального напрямку, ротації професорсько-викладацького складу, постійної переорієнтації кінцевих цілей підготовки фахівців та термінів навчання, а також інших організаційних негараздів були відмічені в плані роботи Бібліотеки ВАП на 1931–1932 навчальний рік завідуючим бібліотекою Дмитром Теремцем. Він, зокрема, був стривожений тим, що реорганізація КІНГу (1931–1932) в “Академію постачання” негативно позначилася на роботі бібліотеки: майже увесь навчальний рік (1930–1931) бібліотека виділяла книжкові фонди для передачі до тієї чи іншої установи та приймала нові надходження від різних установ. Нормальне планове життя бібліотеки закінчилося, внаслідок чого залишилось приблизно 10 тис. друкованих одиниць, які не були записані до інвентарної книги, каталоги студентського відділу бібліотеки було порушено, з’явилась велика кількість нікому не потрібної або ж непрофільної літератури.

Злиття бібліотеки КІОРУ, колишнього КІНГу, з бібліотекою ВАП вимагало додаткової роботи, принаймні впродовж перших наступних років. Після об’єднання фондів приміщення бібліотеки було настільки перевантажене книжками, що для нових надходжень і літератури з бібліотеки ВАП фізично не вистачало місця.

Враховуючи все зазначене, на бібліотеку, крім щоденної планової роботи (комплектування, інвентаризація, каталогізація, обслуговування читачів через абонемент та в читальному залі), було покладено ще й низку інших завдань, а саме:

1) відібрати видання, які із зміною навчальних планів вже були непотрібні, і передати їх на утилізацію, що звільнило б біля 30 метрополиць бібліотечних стелажів для нових надходжень. Частково сортування літератури було вже розпочато, але цієї роботи могло вистачити принаймні ще на місяць;

2) виокремити зі студентського відділу бібліотеки літературу, ідеологічно “невитриману” та “шкідливу”. Ця робота проводилась щоденно. Списки на таку літературу повинна була розглядати спеціальна комісія та надавати свої висновки щодо подальшого її використання. Виділення такої само літератури з Фундаментальної бібліотеки було справою більш складною і могло проводитись протягом року;

3) упорядкувати каталоги студентського відділу бібліотеки колишнього КЮРУ;

4) завершити складання абеткового каталогу бібліотеки ВАП, створити систематичний каталог на фонд цієї бібліотеки та об'єднати його з каталогом бібліотеки КЮРУ;

5) заінвентаризувати та закаталогізувати майже 10 тис. книжок;

6) виокремити зі студентського відділу бібліотеки книжки, які стали не потрібними бібліотеці ВАП, але могли б знадобитися для інших бібліотек.

Передавання таких книжок звільнило б до 100 метрополиць бібліотечних стелажів, потрібних для літератури, яка відповідала новим навчальним планам ВАП. Види робіт, зазначені в пунктах 3–6, можна було виконати за рік лише за умови, що планова робота бібліотеки не відбиратиме в бібліотекарів усього робочого часу [15].

Історія фондів бібліотеки ККІ тісно пов'язана з Подільською філією ВБУ, яка була створена наприкінці 1920 р. на базі фондів Київської духовної академії (далі – КДА) на території колишнього Києво-Братського монастиря по вул. Набережній-Микільській [16, с. 276].

Починаючи з 1953 р. у Подільській філії № 1 було розібрано за комплектами, проштамповано, заінвентаризовано, складено бібліографічних описів та наклеєно ярликів приблизно на 149 тис. од. штучно сформованого фонду періодичних видань, значну частину якого складала дореволюційна періодика Фундаментальної бібліотеки ККІ*.

Основний масив сучасних фондів історичних колекцій та зібрань, рукописів і стародруків, музичних, графічних й архівних матеріалів надійшов до Бібліотеки власне у період 1918–1934 рр. і був розподілений між спеціалізованими відділами, склад яких сформувався до 1934 р.

Виходячи з цього, російськомовні книги бібліотеки ККІ були передані до універсального книжкового фонду ВБУ, російськомовна періодика до 1917 р. залишилась у штучно сформованому фонді періодичних видань у Філії № 1 на Подолі, газети надійшли до відділу газетних фондів, а іноземні видання (книги та періодика) Фундаментальної бібліотеки ККІ тривалий час зберігались у фондах обмінно-резервного відділу і в 2007 р. були передані до відділу

---

* Записи кварталних звітів Філії № 1 за 1953 р. зберігаються в архіві відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Цей неупорядкований фонд, який склався з монографій, довідників з економічної тематики (проспекти, звіти, статuti торговельних фірм тощо), природничо-наукової літератури, книг із суміжних дисциплін, спеціалізованих періодичних видань, а також підручників переважно іноземними мовами, було розібрано та розміщено відповідно до порядкових (інвентарних) номерів (понад 35 тис.), що були надані книгам з часів започаткування бібліотеки ККІ. Грунтуючись на структурі Інституту та навчальних програмах, розміщення фонду бібліотеки було проведено з орієнтацією на основну печатку Фундаментальної бібліотеки Інституту, а також на відповідні печатки науково-допоміжних підрозділів.

У процесі розстановки літератури книгозбірні за порядковими (інвентарними) номерами виявились великі пропуски в нумерації. Відомості про склад і зміст бібліотечного фонду Інституту подають збережені інвентарні книги реєстрації нових надходжень, які було передано з бібліотеки ККІ разом із фаховими виданнями до ВУАН у 1934 р. Це інвентарні книги: Фундаментальної бібліотеки № 1–18, реєстрації періодичних видань № 1–3; Страхового кабінету № 1, в яких була записана вся література, що надходила до бібліотеки від початку її заснування.

Інвентарні книги мали стандартну загальноприйнятну форму, розміром 35x24 см, з різною кількістю прошитих та пронумерованих сторінок (100–350 арк.), які були друкарським способом розграфлені на такі колонки: порядковий номер; час надходження; прізвище автора та назва твору; кількість томів (екземплярність і загальна кількість); спосіб придбання (пожертва, закупівля); вартість (руб., коп.); примітки (відзначалися переміщення фонду, вибуття, передавання до інших відділів та кабінетів, загублені тощо). Вся література, що надходила до бібліотеки і записувалась в інвентарній книзі, мала бібліографічний опис, але без зазначення кількості сторінок у виданні. Записи велися різними почерками, в кінці кожна інвентарна книга була прошита, мала сургучеву печатку з абрєвіатурою назви установи та підписами: директора, діловода Правління та завідуючого бібліотекою. Цей обліковий документ було оформлено за усіма правилами діловодства [17].

Звіряючи існуючу літературу з рукописними інвентарними книгами фундаментальної бібліотеки КІНГ – колишнього ККІ, було виявлено, що відсутні порядкові (інвентарні) номери належать

фаховій літературі російською мовою та періодичним виданням до 1917 р., які свого часу були розподілені між спеціалізованими відділами ВБУ.

Можна відзначити такі особливості обробки нових надходжень літератури до бібліотеки:

– на всі видання до запису в інвентарну книгу проставлявся штамп, в якому вказувалась приналежність до бібліотеки ККІ з фіксованою датою отримання (після 1910 р.);

– на всіх книжках після запису в інвентарній книзі наданий їм порядковий номер дублювався в середині печатки Фундаментальної бібліотеки або ж у середині печатки науково-допоміжних навчальних підрозділів ККІ;

– усі періодичні видання після запису в інвентарній книзі та отримання порядкових номерів вписувалися в середині основної печатки Фундаментальної бібліотеки ККІ, але вже не чорнилом, а кольоровими олівцями – червоним або синім. Під час роботи з фондом було зроблено цікаве спостереження: червоним олівцем відмічали перший примірник періодичного або продовжуваного видання, а синім – другий та наступні.

На жаль, через розпорошеність книжок бібліотеки ККІ в масиві фонду відділу наукової організації основного фонду та фонді періодичних видань НБУВ їх виявлення шляхом перегляду всього фонду *de visu* здійснити фізично не реально.

Відтворення історії бібліотеки ККІ та аналіз складу й змісту її фонду залучають до наукового обігу нові документи про діяльність першого в Києві вищого приватного навчального закладу торговельно-економічного спрямування, розкривають сучасні фонди НБУВ, подають фактографічний матеріал до історії поширення наукових знань та освіти в галузі торгівлі і економіки в Україні.

1. *Иванов А.Е.* Высшая школа России в конце XIX – начале XX века. – М., 1991. – Прил. 2. – С. 361–368.

2. Записка о Киевском коммерческом институте. О возникновении Киевского коммерческого института // Изв. Коммерческого ин-та 1909. – Кн. 1. – С. 1.

3. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 402, арк. 74.

4. Отчет о библиотеке Киевского коммерческого института // Изв. Коммерческого ин-та 1910. – Кн. 4. – С. 51–56.

5. Держархів м. Києва, Київський торговельно-промисловий інститут – ф. 153, оп. 8, спр. 1330, арк. 15.

6. Там само, спр. 424, арк. 22.
7. Там само, спр. 1153, арк. 3.
8. Там само, оп. 10, спр. 10, арк. 55.
9. Там само, оп. 8, спр. 32, арк. 94.
10. Бюл. Киев. коммерческого ин-та – 1914. – № 8. – С. 12–3.
11. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1154, арк. 165.
12. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 400, арк. 16–17.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 562, арк. 230.
14. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 493, арк. 184.
15. Там само, спр. 400, арк. 19–20.
16. *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1918–1941 – К., 1998. – С. 74.
17. ІР НБУВ, ф. 397, оп. 1, кн. 1, № 89–105.

Summary

The author of the paper retraces the history of the creation of the Kyiv commercial institute fundamental library (1906 – 1920) and its specialized branches. The principles of the collection ordering and the acquisitional management techniques are described. A particular attention is paid to the role played by professor of the Kyiv St. Volodymyr university M. V. Dovnar-Zapolsky in the foundation of the mentioned institution.

Key words: library knowledge, library of the Kyiv commercial institute (1906 – 1920), library of the Kyiv institute of economics, book collections of the V. I. Vernadsky National library of Ukraine, M. V. Dovnar-Zapolsky.